

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

УДК [159.9:355/351.74]:616.89

О. С. Колесніченко

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
начальник науково-дослідної лабораторії
морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності
Науково-дослідного центру службово-бойової діяльності
Національної гвардії України
Національної академії Національної гвардії України

СТРУКТУРА СТІЙКОСТІ ДО БОЙОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ ТРАВМАТИЧНОСТІ БОЙОВОГО ДОСВІДУ

У статті розкрито результати емпіричного дослідження структури стійкості до бойової психологічної травматизації у військовослужбовців із різним рівнем травматичності бойового досвіду. У військовослужбовців висхідного типу вираженою є тенденцію до дистанціювання від небезпечних ситуацій, уникнення активної протидії їй, збільшення ізольованості, уявлення про унікальність власного досвіду, закріплюється негативне самовизначення. Їх адаптація до накопичення дії бойових стрес-факторів є формуванням «вимушеної безпомічності». Встановлено що у військовослужбовців низхідного типу з накопиченням бойового досвіду стійкість до бойової психічної травматизації на перших етапах входження в бойову ситуацію багато в чому визначається освоєним досвідом дії своєї професійної групи. Засвоєний досвід дозволяє їм виробити власний стиль взаємодії з травматичною бойовою ситуацією з подальшим усвідомленням сильних і слабких сторін досвіду інших.

Ключові слова: психологічна травматизація, військовослужбовець, бойові умови, стрес-фактори, професійна психологічна підготовка, травматичний досвід.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що сучасна психологічна наука володіє значним потенціалом знань, необхідним для постановки та вирішення завдань у межах концепцій відстрочених реакцій на травматичний стрес і діяльності в особливих умовах і професійної підготовки фахівців екстремального профілю, проблема вивчення структури стійкості до бойової психологічної травматизації у військовослужбовців – учасників бойових дій потребує вирішення й обґрунтування.

Брак емпіричної літератури [4; 8], покликаної розширити заходи психологічного супроводження службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України, посилюється браком загальноприйнятої або єдиної концептуальної основи, що визначає потрібні й достатні компоненти психологічної стійкості до бойової психологічної травматизації. Зрештою, досі не було проведено системних досліджень щодо розроблення заходів психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців для зміцнення їх психологічної стійкості та профілактики розвитку посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР).

На жаль, під час визначення психологічної стійкості вживають такі конструкції, які є надто

широкими або змінними [1; 5–6; 8; 11]. Крім того, дослідження стійкості, витривалості, самоефективності в подоланні стресу, а також біологічних компонентів стресостійкості проводилися в рамках патології розвитку, вивчення травми, позитивної психології з незначним взаємним використанням результатів між цими дисциплінами [10].

Нові дані, які викладені у науковій літературі щодо психічної стійкості, часто пов'язані із дослідженням фахівців, діяльність котрих не пов'язана із впливом бойових стрес-факторів. Ці дослідження не враховують той факт, що психічна стійкість пов'язана зі здатністю відчувати зв'язок із групою (товаришів по службі) зі спільним службово-бойовим завданням (мотивація обов'язку), витримувати високі рівні страху і продовжувати ефективно виконувати службово-бойові завдання, тоді як психобіологічні чинники відіграють не надто значну роль [7].

Мета статті – визначити й обґрунтувати структуру стійкості до бойової психологічної травматизації у військовослужбовців з різним рівнем травматичності бойового досвіду.

Виклад основного матеріалу. Для визначення структурних особливостей стійкості до бойової психологічної травматизації отримані

емпіричним шляхом дані військовослужбовців низхідного (стійкого) і висхідного (нестійкого) типу з різним рівнем травматичності бойового досвіду [2–3] було піддано процедурі факторного аналізу з подальшим спрощенням отриманих факторних структур (матриць).

Проведений факторний аналіз дозволив виділити 6-факторну структуру стійкості до бойової психічної травматизації у військовослужбовців низхідного типу з низьким рівнем травматичності бойового досвіду, яка описує 81,78% дисперсії ознак.

Перші два фактори в цій структурі мають найбільшу і приблизно однакову вагу. Так, перший фактор (19,99%) в цій підгрупі об'єднує змінні «Залученість» (0,92), «Контроль» (0,96), «Прийняття ризику» (0,81) – усі шкали методики «Життєстійкість», – що дозволяє проінтерпретувати його як «Життєстійкість». Провідна роль у ньому змінної «Контроль» підкреслює важливу роль установки, переконаності в тому, що «боротьба дозволяє вплинути на результат того, що відбувається, нехай навіть цей вплив не абсолютний і успіх не гарантований». Позначимо перший фактор – «Життєстійкість як активна позиція щодо контролю небезпечної ситуації».

Другий фактор (19,28%) поєднує змінні, які також є шкалами однієї методики – «Локус контролю» – і, відповідно, цей фактор описує інтернальність військовослужбовців підгрупи 1.1. Змінні, що увійшли до цього фактора, свідчать про специфіку цієї інтернальності. Так, суміщення в цьому факторі «Інтернальності в професійній діяльності» (0,73) і «Інтернальності в сфері міжособистісного спілкування» (0,89) засвідчують усвідомлення групового характеру професійної діяльності військовослужбовців, а змінна «Заперечення активності» (-0,92), як і «Готовність до діяльності з подолання труднощів» (0,93), підкреслюють загальну схильність цих військовослужбовців до інтернальності, причому на рівні не тільки світогляду, але і готовності до діяльності. Певне уточнення в зміст цього фактора вносить змінна «Прийняття ризику» (0,39). Враховуючи все перелічене, позначимо другий фактор – «Інтернальність як готовність до діяльності з подолання труднощів, як готовність до ризиконебезпечної діяльності».

Обидва ці фактори підкреслюють впевненість і готовність військовослужбовців низхідного типу за низького рівня травматичності бойового досвіду до керування ситуацією. Відзначимо, що у цих військовослужбовців вказані вище установки співвідносяться саме з ситуаціями безпеки, а не з контролем життям загалом.

Інші чотири фактори мають суттєво меншу вагу.

Так, третій фактор (12,47%) об'єднує такі змінні, як «Цілепокладання» (0,78), «Професіоналізм» (0,79) і «Вміння працювати в команді» (0,80). Якщо перші дві змінні описують чітко уявлення про про-

фесійну діяльність (здатність уявляти й утримувати в свідомості образ бажаного результату – ціль) і сформовані професійні навички, то останньою, як і в попередньому факторі, підкреслюється усвідомлення групового характеру професійної діяльності військовослужбовця, навички професійної взаємодії під час виконання поставлених завдань. Доповнює зміст цього фактора змінна «Інтернальність в професійній діяльності» (0,35). Відповідно цей фактор було позначено, як «Професійна спів-компетентність військовослужбовця».

До четвертого фактора (10,92%) увійшли такі змінні, як «Самостійність» (-0,73), «Міжособистісна інтолерантність до невизначеності» (0,76) та «О» спокій – тривожність (0,81). Цей фактор описує «Усвідомлення урегульованості професійної діяльності» як фактора, що забезпечує військовослужбовцю впевненість у правильності своїх дій.

П'ятий фактор (10,12%) об'єднує два особистісні фактори – «Н» боязкість – сміливість (0,79) та «Q4» розслабленість – напруженість (-0,87). Уточненню змісту цього фактора сприяють такі змінні, як «Цілепокладання» (-0,35), «Самостійність» (0,32), «Вміння працювати в команді» (0,29) та «Інтернальність в професійній діяльності» (0,21). Ці уточнення вказують на наявність такої характеристики, як здатність до імпровізації, спонтанної взаємодії з товаришами по службі у небезпечних умовах. Зазначений фактор було позначено як «Професійна (неемоційна) сміливість».

До шостого фактора (9,02%) майже з однаковою вагою увійшли два копінги – «Активне подолання» (0,87) та «Стимування» (0,86). Перший передбачає активні кроки або прямі дії, спрямовані на подолання стресової ситуації, а другий – на совладання. Суміщення цих зовнішньо- та внутрішньо спрямованих копінгів в одному факторі свідчить про недиференційованість заходів врегулювання ситуації і її переживання (можливо внаслідок злитого, синкретичного сприйняття себе в ситуації). Відповідно позначимо цей фактор як «Синкретичність копінг-стратегій».

Як бачимо, за низького рівня травматичності бойового досвіду військовослужбовці низхідного типу мають активну дієву позицію, яка ґрунтується на їх професіоналізмі, прийнятті професійного досвіду своєї професійної групи, розвитку професійно важливих для професії військовослужбовця вольових (сміливість) якостей.

Виділена структура стійкості до бойової психічної травматизації у військовослужбовців низхідного типу з середнім рівнем травматичності бойового досвіду має 6-факторну структуру стійкості до бойової психологічної травматизації й описує майже 70% дисперсії ознак.

Перший найвагоміший фактор (18,44%) практично повністю за змістом збігається із виділеним у низхідного типу з низьким рівнем травматичності

бойового досвіду фактором «Інтернальність як готовність до діяльності із подолання труднощів, як готовність до ризиконебезпечної діяльності». У військовослужбовців із середнім рівнем травматичності бойового досвіду цей фактор доповнений «Інтернальністю у сфері досягнень», що суттєво не змінює змісту фактора, проте підкреслює дещо різне ставлення до успіхів і невдач.

Крім того, цій факторній структурі значно розширена роль копінг-стратегій. Так, копінги, спрямовані на подолання ситуації, і копінги, спрямовані на переживання ситуації, у військовослужбовців підгрупи 2.1 (на відміну від підгрупи 1.1) формують окремі фактори, що є свідченням актуалізації процесу диференціації себе і ситуації. Непрямим свідченням такої диференціації є і описане вище введення в фактор «Інтернальності...» змінної, що описує інтернальність у сфері досягнень за відсутності у факторі змінної «інтернальність» у сфері невдач. Відповідно доцільно уточнити назву першого фактора – «Диференційована інтернальність професійної діяльності в небезпечній ситуації».

До другого фактора (12,80%) увійшли такі продуктивні копінг-стратегії, як «Позитивне переформулювання і особистісне зростання» (0,71), «Заглушення конкуруючої діяльності» (0,74), «Планування» (0,82), «Активне подолання» (0,82). Як бачимо, використання зазначених продуктивних копінгів дозволяє оптимізувати (перерозподілити витрати енергії, переформулювати мету та винайти додаткові ресурси) для активного подолання дії стрес-факторів. Цей фактор можна позначити «Копінги як активний контроль небезпечної ситуації».

Третій фактор (12,60%) поєднав у собі т. зв. непродуктивні копінги, використання яких є доцільним у ситуаціях, що є об'єктивно нездоланними, оскільки дозволяє захищати свідомість від травматичного впливу: «Концентрація на емоціях та їх активне вираження» (0,71), «Уявне уникнення проблем» (0,74), «Заперечення» (0,77) та «Поведінкове уникнення проблем» (0,79). Уточненню цього фактора сприяє негативний зв'язок зі змінною «Планування» (-0,27), який підкреслює, що йдеться саме про переживання ситуацій, а не розв'язання, перетворення їх – «Копінги, як переживання небезпечних ситуацій».

Четвертий фактор (9,54%) об'єднує в собі такі компетентності, як «Професіоналізм» (0,74), «Самоменеджмент» (0,75), «Індивідуальність» (0,84), на відміну від фактора, що описує професійну компетентність у військовослужбовців низхідного типу з низьким рівнем травматичності бойового досвіду, за середнього рівня травматичності бойового досвіду акцент зміщено у здатність самостійно вирішувати професійні завдання, послідовність і умови реалізації яких в екстремальних умовах є змінюваними, непередбачува-

ними, такими, що не відповідають раніш побудованим планам. Цей фактор доцільно позначити як «Професійна незалежність».

До п'ятого фактора (7,34%) увійшли такі змінні, як «Аналіз протиріч» (0,72) та «Е» підпорядкованість – домінантність (0,81). Деяке уточнення в зміст цього фактора вносять змінні «Інтернальність у професійній діяльності» (0,21) та «Концентрація на емоціях і їх активне вираження» (-0,21). Зазначимо, що саме з «Аналізу протиріч» розпочинається процес самоврядування – процес, який активізується у разі втрати професійним алгоритмом діяльності відповідності новим умовам її виконання. Таким чином, цей фактор описує «Здатність самостійно виважено ухвалити рішення про необхідність відходу від непрацюючого професійного алгоритму дій».

До шостого фактора (6,83 %) увійшли особистісні узагальнені риси «Н» боязкість – сміливість (0,77) та «F» стриманість – експресивність (0,82), які передбачають схильність до активних, сміливих, експансійних дій як особистісної характеристики. І, на відміну від сміливості низхідного типу з низькою травматичністю бойового досвіду, вона є більш нестримною, необмеженою. Цей фактор було позначено як «Нестримна сміливість».

Порівнюючи описи структур низхідного типу з низькою та середньою травматичністю бойового досвіду, зазначимо, що фактори цих структур переходять у свою дихотомічну протилежність (що дозволяє військовослужбовцям зрозуміти глибину цих факторів): так співкомпетентність переходить у професійну незалежність; у військовослужбовців підгрупи 2.1 відбуваються процеси виділення себе із ситуації професійної діяльності; стримана сміливість переходить у нестримну експансію; прагнення керуватися нормами – у здатність самостійно ухвалювати рішення про відхід від напрацьованих професійних алгоритмів. Військовослужбовці низхідного типу у разі збільшення травматичності бойового досвіду до середнього рівня усвідомлюють повноту своїх можливостей, увесь обсяг розвитку своїх якостей, реально розуміють, на що вони здатні, усвідомлюють, наскільки широкими є їх можливості (що визначається величиною діапазону між двома полюсами розвитку фактора).

Шестифакторна структура стійкості до бойової психічної травматизації у військовослужбовців підгрупи 3.1 описує 83,46% дисперсії ознак. І кожен із її факторів об'єднує в собі обидва виділені полюси його розвитку.

Так, перший фактор (19,99%) поєднує в собі «Інтернальність у сфері досягнень» (0,83) та «Інтернальність у сфері невдач» (0,77). Крім того, на відміну від підгруп 1.1 та 2.1 у підгрупі 3.1 акцент переміщено з інтернальності як безпосередньої готовності до дій на інтернальність як

світоглядну установку у професійній діяльності – «Інтернальність у професійній сфері» (0,91), «Заперечення активності» (-0,86), «Готовність до самостійного планування діяльності» (0,81). Цей фактор можна позначити як «Цілісна інтернальність», як усвідомлення (на набутому досвіді) своїх реальних можливостей контролювати ситуації професійної діяльності.

До другого фактора (16,02%) з однаковою вагою увійшли такі компетентності, як «Професіоналізм» (0,96), «Індивідуальність» (0,96), «Вміння працювати в команді» (0,96). Вони описують здатність до командної роботи (професійної співпраці) на основі реального усвідомлення своєї компетентності. Таке усвідомлення дозволяє військовослужбовцям у командній роботі компенсувати недоліки один одного, страхувати один одного від помилок у діяльності. Цей фактор доцільно позначити як «Командний професіоналізм».

Третій фактор (14,37%) описує ставлення до структурованості ситуації – впевненість у собі, у своїй здатності впоратися з ситуацією незалежно від її структурованості. Він об'єднує такі змінні, як «Розслабленість» (0,78), «Q4» розслабленість – напруженість (-0,81), «Толерантність до невизначеності» (0,78) та «Інтолерантність» (0,83). Цей фактор було позначено як свідоме ставлення до ролі структурування в діяльності і спілкуванні, як «Свідоме ставлення до нормативної урегульованості професійної діяльності і спілкування військовослужбовців».

Четвертий фактор (12,06%) поєднав у собі «Наполегливість» (0,86) і «Самовладання» (0,80) – шкали методика «Вольової регуляції особистості» і такий особистісний фактор методики Кеттелла, як «М» практичність – мрійливість (-0,76). У цьому факторі поєднано впорядкування ситуації і переживань щодо неї на новому порівняно з аналогічним фактором підгрупи 1.1 рівні. Особливістю цього фактора є те, що впорядкування ситуації і своїх переживань щодо неї здійснюється не на основі копінгів, а на основі волі – відповідно, військовослужбовець реально, об'єктивно, не викривлено захисними механізмами свідомості усвідомлює ситуацію професійної діяльності (попри її небезпечність) і свої переживання в ній. Відповідно четвертий фактор – «Об'єктивність сприйняття ситуації і свого місця в ній».

П'ятий фактор (10,57%) поєднує такі змінні, як «Критерій оцінки якості» (Опитувальник «Здатність самоврядування») (0,86) та «Автономність» («Опитувальник загальної компетентності») (0,83). Перший із них завершає процес самоврядування, свідчить про сформованість нового професійного алгоритму дій для актуальних ситуацій, другий – про здатність самостійно пристосовуватися до змін умов. Таким чином, цей фактор свідчить про завершеність процесу індиві-

дуального пристосування до актуальних умов (до небезпечності ситуацій). Цей фактор позначимо як «Набуття професійного алгоритму дій в бойових умовах, адаптованість до них».

До шостого фактора (10,45%) увійшли дві змінні, які описують особистісну зрілість – «Ставлення до свого Я» (0,90) та «Життєва установка» (0,84). Цей фактор, по суті, підсумовує зміни, які відбулися в особистості низхідного типу при накопиченні досвіду дій в бойових, які є випробування для будь-якої людини, – позитивність самоставлення і позитивне ставлення до життя загалом. Цей фактор було позначено як «Набуття особистої зрілості, мудрості», він описує визначення свого місця у структурі суспільства і є новим рівнем самоусвідомлення, оскільки до цього військовослужбовець був зосереджений на усвідомленні свого місця в професійній діяльності, професійному колективі, в професійній екстремальній ситуації діяльності.

У військовослужбовців висхідного типу стійкості до бойової психологічної травматизації підгрупи 1.2, факторна структура стійкості до бойової психологічної травматизації описує 85,59% дисперсії ознак.

До першого фактора (19,96%) увійшли змінні, що описують інтернальність: «Інтернальність у професійній діяльності» (0,84), «Заперечення активності» (-0,81), «Готовність до діяльності з подолання труднощів» (0,93) і компетентності «Професіоналізм» (0,84) та «Вміння навчати» (0,84). Цей фактор подібний до другого та третього факторів підгрупи 1.1.

Проте в цій факторній структурі стійкості до травматизації у військовослужбовців підгрупи 1.2 інтернальність представлена меншою кількістю змінних. Так, до першого фактора не увійшла змінна, яка описує інтернальність у сфері міжособистісного спілкування. Крім того, менш вираженою є загальна дієва установка (змінна «Заперечення активності») порівняно з конкретною установкою на подолання труднощів.

Порівняно з підгрупою 1.1 в підгрупі 1.2 серед змінних, що описують компетентність, вміння працювати в команді «підмінена» зміною, яка у цьому контексті свідчить про прагнення бути корисним іншим у надії, що товариші по службі зможуть їх «підмінити» за потреби. Крім того, за поєднання компетентностей зі шкалами інтернальності останні можуть виступати як рефлексія при реалізації освоєних навичок і свідчити про недостатню автоматизацію навичок. Таким чином, попри психологічну готовність спробувати себе у ситуації із подолання труднощів, військовослужбовці підгрупи 1.2 мають не повною мірою сформовану професійну компетентність, їх професійні вміння не стали автоматизованими навичками, вони слабо усвідомлюють груповий характер професійної діяльності військовослужбовця, до остан-

нього плекають надію, що їх підмінять інші. Таким чином, цей фактор позначено як «Обмежений професіоналізм».

Зміст другого фактора (15,08%) визначають такі змінні, як «Ціннісно-смилова організація особистості» (0,82), «Ставлення до свого Я» (0,83), «Аналіз протиріч» (0,87) та «Емоційна приємність» (0,79). Як вже вказувалося раніше, «Аналіз протиріч» запускає процеси самоврядування, тобто процеси, які покликані віднайти алгоритм дій, що будуть ефективними, адекватними новій, незвичній для особистості ситуації, за усвідомлення невідповідності звичних алгоритмів саморегуляції діяльності (активності). Зазвичай процеси самоврядування пов'язані зі складними життєвими ситуаціями, проте запуск процесів самоврядування поєднаний із позитивною оцінкою цього життєвого відрізка часу, що дозволяє припустити, що ці зміни оцінюються як бажані. Проведений у пункті 3.1 цього розділу аналіз показав, що пристосування до нового у військовослужбовців підгрупи висхідного типу йде на основі звернення до свого індивідуального досвіду успіхів, які сформували їх особистість. (Військовослужбовці підгрупи 1.1 впевненість отримують за рахунок узагальнення в нормативній базі досвіду інших військовослужбовців – див. фактор «Усвідомлення урегульованості професійної діяльності, як фактора, що забезпечує військовослужбовцю впевненість у правильності своїх дій» в підгрупі 1.1). Однак змінні, які наповнили цей фактор можуть свідчити і про те, що військовослужбовці підгрупи 1.2 прагнуть змін як таких, що відповідають їх уявленням про себе, про свої цінності. У цьому факторі також може відображатися прагнення пошуку нових ситуацій, які дозволять продемонструвати оточуючим їх цінності, силу їх Я. Цей фактор умовно було позначено «Самоставлення як джерело змін».

Третій фактор (14,29%) поєднує в собі змінні, які описують життєстійкість особистості – «Залученість» (0,92) і «Контроль» (0,75). Проте, на відміну від аналогічного фактора, виділеного у структурі життєстійкості підгрупи 1.1 у військовослужбовців підгрупи 1.2, цей фактор не містить «Прийняття ризику». Таким чином, описуючи життєстійкість військовослужбовців підгрупи 1.2, зазначимо, що для них важливим є бути у центрі соціально значущих подій, проте вони не сприймають екстремальні ситуації як такі, що сприяють їх розвитку, набуттю позитивного досвіду. Цей фактор позначено як «Соціально активна життєва позиція».

Четвертий фактор (12,88%) є ще одним фактором, до якого увійшли змінні, які описують інтернальність – «Інтернальність у сфері невдач» (0,85) і «Схильність до самозвинувачення» (0,86). Крім того, до цього фактора увійшла така змінна, як «L» довірливість – підозрілість (-0,84). Уточнюють зміст цього фактора такі змінні, як «Контроль»

(-0,43), «Ставлення до свого Я» (-0,31). У цьому факторі відбивається переживання провини через нездатність контролювати екстремальну ситуацію. Зміст цього фактора відбиває картання військовослужбовців висхідного типу, які у демонстрації своєї соціальної позиції під впливом інших (йдучи за іншими) зайшли так далеко і наразили себе на реальну (а не уявну) небезпеку. Цей фактор було позначено як «Самозвинувачення, як прояв невпевненість у своїй здатності долати небезпечні ситуації».

Позитивний полюс п'ятого фактора (12,29%) сформували такі змінні, як «N» прямолінійність – дипломатичність (0,80) і «Прогнозування» (0,85), уточнюють його змінні «Заперечення активності» (0,39), «Схильність до самозвинувачення» (0,36) та «Вміння навчати» (0,33). Протилежний полюс формує змінна «Заперечення» (-0,79). Як бачимо, зміст цього фактора полягає у здатності бути уважним до усіх обставин ситуації (не ігнорувати маркери небезпек) і передбачити можливу небезпеку, попередити її. Цей фактор позначено як «Попередження небезпеки» (віра у можливість уникнути небезпеки).

Шостий фактор (11,08%), який описує їх сміливість, містить такі змінні, як «N» боязкість – сміливість (0,82), «Самоцінність» (0,78) та «Ефективне спілкування» (0,74). Як бачимо, сміливість, можна сказати, є іміджевою характеристикою – формується / реалізується у спілкуванні (а не у діяльності) і співвідноситься з характеристикою образу Я. Позначимо цей фактор як «Іміджева (умовна) сміливість».

Як бачимо з цієї структури, участь у бойових діях, хоча і була реалізацією активної життєвої позиції, прагненням продемонструвати оточуючим свою сміливість, свої цінності, із самого початку супроводжувалася сумнівами у правильності цього рішення (ці військовослужбовці картають себе за те, що, приймаючи рішення про участь у бойових діях, пішли на поводу в інших), сумнівами у своїй професійній підготовці; вони до останнього сподіваються, що їм вдасться уникнути реальної небезпеки. У них суттєво виражена зосередженість на собі, своєму місці у ситуації, що свідчить про їх рефлексивність, спрямування активності на внутрішній світ, а не на активну протидію небезпечній ситуації – дієвість, професійну сміливість і командну роботу, як у підгрупі 1.1.

Структура стійкості до бойової психологічної травматизації у військовослужбовців низхідного типу з середнім рівнем травматичності бойового досвіду (підгрупа 2.2) описує 79,69% дисперсії ознак.

Зміст першого фактора (16,08%) визначають три копінг-стратегії – «Використання інструментальної соціальної підтримки» (0,85), «Спрямування до релігії» (0,90) та «Використання емоційної соціаль-

ної підтримки» (0,76). Цей фактор проінтерпретовано, як «Гостра потреба у допомозі». Зазначимо, що вони прагнуть не якоїсь конкретної, а необмеженої (у всьому без винятку, аж до виходу із ситуації участі в бойових діях) допомоги.

Другий фактор (13,36%) співвідноситься зі змінними «Організація діяльності» (0,85), «Розслабленість» (0,75), «L» довірливість – підозрілість (-0,73). Цей фактор було позначено як «Гостра потреба задати структуру ситуації, як протидія відчуття власного безсилля, втраті контролю».

Фактори з третього по шостий мають приблизно однакову вагу.

Третій фактор (12,95%) визначають змінні «Самовладання» (-0,84), «MD» низька – висока самооцінка (0,80). Певному уточненню його змісту сприяє кореляція із «L» довірливість – підозрілість (0,48). Цей фактор проінтерпретовано як «Егоцентричність, як реакція на фрустрацію».

Зміст четвертого фактора (12,46%) визначають такі змінні, як «Заперечення активності» (0,84) та «Готовність до діяльності з подолання труднощів» (-0,94). Цей фактор позначимо як відчуття втрати контролю над ситуацією – «Безпорадності».

П'ятий фактор (12,44%) поєднує змінні «Готовність до самостійного планування» (-0,84) та «F» стриманість – експресивність (0,76). Уточнює зміст цього фактора кореляція зі змінною «Заперечення активності» (0,47). Цей фактор було позначено, як «Дезорієнтованість» (нездатність організувати, планувати власну діяльність).

До шостого фактора (12,40%) віднесено копінг «Позитивне переформулювання й особистісне зростання» (0,85) й особистісну узагальнену рису «E» (підпорядкованість – домінантність) (16-факторний особистісний опитувальник Кеттелла) (0,85). Уточненню змісту цього фактора сприяють зв'язки з копінгом «Використання інструментальної соціальної підтримки» (0,28) й особистісною узагальненою рисою «F» (стриманість – експресивність) (0,28). Цей фактор було позначено як «Прагнення самоствердитися». Такий механізм переживання фрустрації Я може проявлятися у роздратуванні, агресії, а можливо, і в невинуватій жорстокості до захопленого (такого, що вже є слабшим за них) супротивника. Зрозуміло, що в цьому факторі мало спільного зі сміливістю військовослужбовців низхідного типу.

Структура стійкості до бойової психічної травми підгрупі 2.2 свідчить про їх нездатність самостійно долати ситуації середнього рівня травматичності бойового досвіду. При їх переживанні військовослужбовці відчувають безпорадність, дезорієнтованість; вони відчувають потребу у допомозі й у структуруванні ситуації; фрустрація Я переживається з реакціями егоцентризму, самоствердження, які можуть проявлятися у роздратуванні, агресії до оточення, жорстокості.

Визначена структура стійкості до бойової психічної травми у військовослужбовців висхідного типу з високим (накопленим) рівнем травматичності бойового досвіду описує 82,16% дисперсії ознак.

Перший фактор (18,30%) містить змінні, що описують компетентність – «Професіоналізм» (0,75), «Автономність» (0,81), «Вміння переконувати» (0,82), «Індивідуальність» (0,89). Певному уточненню цього фактора сприяють позитивні зв'язки зі змінними «Інтернальність у сфері досягнень» (0,22), «Заперечення активності» (0,23) та «Інтолерантність» (0,24). Як бачимо, з накопиченням бойового досвіду у військовослужбовців низхідного типу збільшується сприйняття власної компетентності як унікальної, як такої, що має викликати повагу у оточуючих. У них виникає (як і в захисному механізмі неадекватно завищеної самооцінки) прагнення уникати реалізації цього унікального досвіду на практиці для визначення його істинності (прямий зв'язок із «Запереченням активності»). Цей фактор позначено як «Сприйняття власного компетентності як унікальної».

Другий фактор (16,43%) співвідноситься зі змінними, які описують інтернальність – «Інтернальність у сфері досягнень» (0,86), «Заперечення активності» (-0,86) та «Інтернальність в сфері професійної діяльності» (0,92). Певний внесок у зміст цього фактора робить така шкала опитувальника «Загальної компетентності», як «Професіоналізм» (0,30). Як бачимо, у цьому факторі підкреслюється «Інтернальність досягнень у професійній діяльності», що є дією захисного механізму, коли успіхи приписуються собі, а невдачі – іншим людям, об'єктивно нездоланим обставинам.

Третій фактор (14,54%) визначають такі змінні, як «Планування» (0,78), «Інтолерантність» (0,84) і «Міжособистісна інтолерантність до невизначеності» (0,84). Деякому уточненню змісту цього фактора сприяють компетенція «Вміння переконувати» (0,29), «В» (низький – високий інтелект) (0,21) і копінг «Стимування» (0,25). Це дозволяє припустити, що інтолерантність для військовослужбовців підгрупи 3.2 – це, насамперед, ментальна здатність структурувати і здійснювати умовний (не реальний, реалізований у зовнішньому світі) контроль над ситуацією, стосунками. Цей фактор позначено, як «Ментальна інтолерантність».

Зміст четвертого фактора (13,79%) визначають копінги «Уявне уникнення проблем» (0,84) та «Стимування» (0,78) і «Ставлення до свого Я» («Опитувальник особистісної зрілості») (-0,81). Ці змінні описують невпевненість особистості в собі, в своїй здатності вирішувати проблеми, описують особистості, яка вагається при прийнятті рішень – формування «Комплексу меншовартості», як результуючої накопичення досвіду переживання у бойових травматичних ситуаціях.

П'ятий фактор (11,56%) містить такі змінні, як «Інтернальність у сфері сімейних стосунків» (0,89) і «Розслабленість» (0,84). Деякому уточненню змісту цього фактора сприяє змінна «Професіоналізм» (-0,38). Як бачимо, в цьому факторі родина протиставляється професійній діяльності за оцінкою «розслабленість – напруженість» у сприйнятті відрізків життя, що з ними пов'язані. Повернення до родини сприймається як очікувана можливість розслабитися, відпочити на противагу напруженості при несенні служби в бойових умовах. Попри логічність такого ставлення до родини як до місця, де можна відпочити, в цьому факторі закладено поділ життя на «до та після», що є однією із ознак формування ПТСР. Крім того, така дихотомія вказує, що у групі висхідного типу так і не досягається прийнятний рівень адаптації до дії бойових стрес-факторів (принаймні, їм потрібно більше часу і досвіду подолання, ніж військовослужбовцям низхідного типу), через що професійна діяльність військовослужбовця, попри відчутний досвід, продовжує стійко асоціюватися з напруженням. Цей фактор було позначено як «Прагнення повернення до родинного (цивільного) розміряного (контрольованого, спокійного) життя».

Зміст шостого фактор (7,55%) визначається зв'язком зі змінною «В» (низький – високий інтелект) (0,95). Певному уточненню сприяє зв'язок із компетентністю «Автономність» (0,39). Доречно припустити, що цей фактор описує особливості індивідуальної адаптації військовослужбовців висхідного типу. Попри те, що розгляд інтелекту як ключового фактора адаптації є поширеним, у цьому факторі він підкреслює і певну відсутність практичної спрямованості цієї адаптації, відсутність спрямованості у зовнішній світ, прагненням відгородитися (ізолюватися) від нього. Цей фактор було позначено як «Ментальна (не спрямована на зовнішнє пристосування) адаптація».

Висновки. Таким чином, пристосування до дії бойових стрес-факторів у військовослужбовців висхідного типу істотно відрізняється від низхідного:

– у військовослужбовців висхідного типу вираженою є тенденція до дистанціювання від небезпечних ситуацій, уникнення активної протидії їй, збільшення ізолюваності, уявлення про унікальність власного досвіду, закріплюється негативне самовизначення. Їх адаптація до накопичення дії бойових стрес-факторів, по суті, є формуванням «вимушеної безпомічності»;

– у військовослужбовців низхідного типу з накопиченням бойового досвіду стійкість до бойової психічної травматизації на перших етапах входження в бойову ситуацію багато в чому визначається освоєним досвідом дій своєї професійної групи, тобто досвідом інших військовослужбовців, який покладено в основу професійної підготовки

військовослужбовців до дій в бойових умовах. Далі на основі реалізації цього засвоєного досвіду інших військовослужбовців виробляє власний стиль взаємодії з травматичною бойовою ситуацією з подальшим усвідомленням сильних і слабких сторін досвіду інших, формується свідоме ставлення до нього і його вдосконалення.

Актуальним завданням подальших досліджень є розроблення моделі бойової психологічної травматизації військовослужбовців Національної гвардії України.

Література:

1. Бондар А.Я. Психологічні особливості стресостійкості представників стресогенних професій (на прикладі працівників приватних охоронних структур). *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2013. С. 49–57.
2. Колесніченко О.С. Методика «Оцінка травматичності бойового досвіду» у військовослужбовців – учасників бойових дій. *Власть и общество (история, теория, практика)*. Тбилиси : Ассоциация открытой дипломатии, 2017. № 1 (41). С. 145–60.
3. Колесніченко О.С. Психологічна травматизація військовослужбовців. *Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології* : монографія / за заг. ред. В.П. Садкового, О.В. Тімченко. Харків : ФОП Мезона В.В., 2017. С. 287–311.
4. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Т. Семигіна, І. Павленко, Є. Овсяннікова та ін. Київ : Наш формат, 2017. 1068 с.
5. Швець Д.В. Психологічна стійкість працівника поліції як основа готовності до службової діяльності в екстремальних ситуаціях. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : тези доп. Міжнар. Наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті С.П. Бочарової. Харків : ХНУВС, 2017. С. 226–229.
6. Treatment of acute stress disorder: a comparison of cognitive behavioral therapy and supportive counseling / R.A. Bryant et al. *J Consult Clin Psychol*. 1998. P. 862–866.
7. Charney D.S. Psychobiological mechanisms of resilience and vulnerability: implications for successful adaptation to extreme stress. *Am J Psychiatry*. 2004. P. 195–216.
8. Ehlers A., Clark D.M. A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behav Res Ther*. 2000. P. 319–345.
9. Risk vulnerability, resistance, and resilience: toward an integrative conceptualization of posttraumatic adaptation / C.M. Layne et al. In: Friedman M.J., Keane T.M., Resick P.A., eds.

- Handbook of PTSD: Science and Practice*. New York : Guilford Press, 2007. P. 497–520.
10. Luthar S.S., Zelazo L.B. Resilience and vulnerability: an integrative review. In Luthar S.S., ed. *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities*. New York : Cambridge University Press, 1987. P. 510–549.
11. McEwen B.S., Stellar E. Stress and the individual. Mechanisms leading to disease. *Arch Intern Med*. 1993. P. 2093–2101.
-

Колесниченко А. С. Структура устойчивости к боевой психологической травматизации у военнослужащих с разным уровнем травматичности боевого опыта

В статье раскрыты результаты эмпирического исследования структуры устойчивости к боевой психологической травматизации у военнослужащих с разным уровнем травматичности боевого опыта. Раскрыто, что у военнослужащих восходящего типа выраженной является тенденция к дистанцированию от опасных ситуаций, избежать активного противодействия ей, увеличение изолированности, представление об уникальности собственного опыта, закрепляется отрицательное самоопределение. Их адаптация к накоплению действия боевых стресс-факторов, по сути, является формированием «вынужденной беспомощности». Установлено, что у военнослужащих нисходящего типа с накоплением боевого опыта устойчивость к боевой психической травматизации на первых этапах вхождения в боевую ситуацию во многом определяется освоенным опытом действий своей профессиональной группы. Усвоенный опыт позволяет им выработать собственный стиль взаимодействия с травматической боевой ситуацией с последующим осознанием сильных и слабых сторон опыта других.

Ключевые слова: психологическая травматизация, военнослужащий, боевые условия, стресс-факторы, профессиональная психологическая подготовка, травматический опыт.

Kolesnichenko O. S. Structure of sustainability to the mental psychological training in the military trainers with different level of traffic training of the bangko experience

The article presents the results of an empirical study of the structure of resistance to combat psychological trauma in soldiers with different levels of traumatic combat experience. It is disclosed that there is a tendency towards the distancing from the dangerous situations, the avoidance of active opposition to it, the increase of isolation, the idea of the uniqueness of own experience, and the negative self-determination established in the upward-type military personnel. Their adaptation to the accumulation of the action of the fighting stress factor – in essence, is the formation of “forced unreliability”. It has been established that descendant soldiers with the accumulation of combat experience that the resistance to combat psychological traumatization in the first stages of entering the combat situation is largely determined by the experience gained in the work of their professional group. The acquired experience allows them to develop their own style of interaction with the traumatic combat situation, with further awareness of the strengths and weaknesses of the experience of others.

Key words: psychological traumatism, serviceman, combat conditions, stress factors, professional psychological training, traumatic experience.